

УДК 811.521-112'373.232

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ ЯПОНСЬКОГО ПРИЗВИЩЕВОГО АНТРОПОНІМІКОНУ

Ореста ЗАБУРАННА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича,
вул. Університетська, 1, ауд. 239, Львів, Україна, 79001,
тел.: (+38032) 239 47 56, e-mail: oresta.zaburanna@lnu.edu.ua*

Звертання на прізвище є невід'ємним елементом культури спілкування в японському суспільстві, тому розуміння культурно-історичних підвалин цієї традиції становить інтерес не лише для філологів чи істориків, а й усіх, хто співпрацює з японцями в царині міжнародних стосунків та бізнесу. Проаналізовано семантику, сфери вживання та стилістичні особливості основних лексем японської мови зі значенням 'прізвище'; розглянуто культурно-історичні інституції, які стоять за лексемами 氏 /shi/ (/uji/), 姓 /sei/ (/kabane/), 苗字 /myōji/, 名字 /myōji/, історію їхнього розвитку і вплив на різні верстви населення в аспекті формування прізвищового антропонімікону.

Ключові слова: японська мова, історія, антропонім, прізвище.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2023.7375.023040>

Постановка проблеми. Японське прізвище, як і в переважній більшості народів світу, вказує на приналежність його носія до роду. Попри автоматичність отримання і майже стовідсоткову відірваність внутрішньої форми номінації від особливостей людини, яка його носить, прізвище – це не тільки ідентифікатор. Перебуваючи на перетині лінгвістики (а це не лише ономастика, а й теорія комунікації та комунікативна діяльність), а також історії, антропології, соціології і психології, прізвище набуває ознак, які характеризують його як культурне явище і потребують відповідного вивчення.

У японському суспільстві установилася традиція звертання на прізвище, яка охоплює набагато більше ситуацій спілкування, аніж в українському. Дехто пов'язує це зі своєю важливістю, яка надається японцями прізвищу. Про неї говорить, скажімо, Х. Тачібана, і вимагає переглянути вживання особових імен у ситуації знайомства в японських підручниках англійської мови, обґрунтовуючи свою думку неприродністю звертатися на особове ім'я для носіїв японської мови [18]. Звертання на прізвище може бути спричинене і культурно-антропологічними чинниками, адже в давнину японці вважали, що справжнє ім'я має реальну сутність і без потреби не повідомляти його іншим [11, с. 1584].

Потреба вивчити моделі номінування в японській мові залежно від сфери та ситуації спілкування та ставлення до звертання на прізвище є тим широким

горизонтом, який зумовлює **актуальність** цього дослідження. Оскільки в рамках однієї статті висвітлити весь спектр питань неможливо, у цій роботі ми вирішили зупинитися на розгляді культурно-історичного контексту функціонування японського прізвищового антропонімікону.

Метою дослідження є з'ясувати значення основних лексем японської мови зі значенням 'прізвище', сфери їхнього уживання та проаналізувати пов'язані з ними культурно-історичні інституції, що допоможе краще зрозуміти підгрунтя ставлення в Японії до прізвища як до культурного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри довгу традицію вивчення зв'язку японських прізвищ різних історичних періодів із відповідними культурно-історичними інституціями, які дали поштовх до їхнього формування, це питання продовжує перебувати у центрі уваги сучасної японістики. Такі його аспекти, як принципи формування уджі та їхніх прізвищ [3, 6, 8, 9], етимологія прізвищ 名字 /myōji/, поширення прізвищ на непривілейовані верстви населення в різні історичні періоди [14, 19] ще не отримали однозначного трактування. А щодо певних аспектів науковці дійшли до спільної думки. Це, наприклад, ствердна відповідь на питання про існування прізвищ простого населення в епоху Едо [20]. Однак в українській японістиці можна констатувати фактичний брак висвітлення цієї теми. Отже, постає потреба з'ясувати базові поняття, які стосуються зв'язку лексем на позначення прізвища в японській мові з культурно-історичними інституціями, а також висвітлити ті питання, які поки що не отримали в японістиці однозначної інтерпретації.

Виклад основного матеріалу.

1. Синоніми сучасної японської мови зі значенням 'прізвище'. В японських документах трапляються такі синоніми зі значенням 'прізвище': 姓 /sei/, 氏 /shi/ або /uji/, 苗字 /myōji/, 名字 /myōji/. Пояснення відмінностей між ними можна надбати в науково-популярній літературі та інтернеті, що свідчить про певну їхню заплутаність для пересічних громадян. Велика кількість синонімів зумовлена змінами в звичаєвому праві та системі управління країною, які супроводжували тисячолітню історію японської державності: давніше кожна з цих лексем була наділена своєрідним значенням, яке віддзеркалювало різні культурно-історичні інституції¹.

2. 氏 /shi/ або /uji/ і 姓 /sei/ (/kabane/) та пов'язані з ними культурно-історичні інституції. Поширення серед непривілейованих верств населення.

氏 /shi/, /uji/

У значенні 'прізвище' 氏 /uji/ в сучасній японській мові заведено використовувати в юридичному контексті: ця лексема фігурує в Цивільному

---

¹ Звісно, контакти з материковою культурою також відіграли свою роль, однак у цій статті ми їх не розглядатимемо.

кодексі Японії 民法 /minpō/. Напр., «夫婦は、婚姻の際に定めるところに従い、夫又は妻の氏を称する» /fūfu wa, kon'in no sai ni sadameru tokoro ni shitagai, otto mata wa tsuma no uji wo shō suru/ 'Подружжя називається прізвиськом чоловіка чи дружини, залежно від того, як визначено при укладанні шлюбу'² [7, стаття 750]³.

Словник 大辞泉 /daijisen/ подає три іменникові значення 氏 /uji/. Перше з них: 'назва сімейної династії, яка переходить з покоління в покоління; назва родоводу; прізвисько' (その家に代々引き継がれる、家の名。家系の名称。姓 /sono ie ni daidai hikitsugareru, ie no na. kakei no meishō. sei/). Судячи з цього визначення, в сучасній японській мові 氏 /uji/ певною мірою взаємозамінне зі 姓 /sei/. А ще воно міцно пов'язане з родоводом. Підтвердженням цього слугує друге значення: 'положення роду; родовід' (家柄。家系 /iegara. kakei/). Третє, останнє значення 氏 /uji/ апелює до реалій давньої доби: 'група одноплемінців у первісному суспільстві...' (古代社会における同族集団 [後略] /kodai shakai ni okeru dōzoku shūdan.../) [4].

Що стосується читання /shi/, то ця ж лексикографічна праця першим і єдиним іменниковим значенням 氏 /shi/ подає: 'походження від єдинокровного роду; уджі' (同一血族の系統。うじ /dōitsu ketsuzoku no keitō. uji/). Крім того, 大辞泉 /daijisen/ виділяє в 氏 /shi/ займенникове значення третьої особи однини та суфіксальні значення [4]. Приєднуючись до прізвища 氏 /shi/ передає відтінок поваги та офіційності (напр., 阿部氏 /Abe-shi/ «пан Абе»)⁴. В офіційно-діловому стилі при наведенні прізвищ 氏 прийнято за стандарт⁵, трапляється він і в науковому та публіцистичному стилях. Як суфікс може виражати також значення 'рід', наприклад 藤原氏 /fujiwara-shi/ 'з роду Фуджівар' або 'рід Фуджівар'.

Розглянемо детальніше феномен уджі, тому що значення 'прізвисько' в 氏 безпосередньо пов'язане з цим поняттям. Утворення уджі датують V ст. [19, с. 25]. Це форма суспільної організації давньої Японії, яку перекладають як 'клан' чи 'рід'⁶.

² Тут і далі цитати та ілюстративний матеріал подано в перекладі автора; вираз чи термін мовою оригіналу подаємо у круглих дужках у тексті статті, довші цитати – у виносках.

³ Цивільний кодекс був створений під час Реставрації Мейджі, яка повернула владу імператорові. Вибір саме цього синоніму може бути спричинений тим фактом, що 氏 є родовим прізвиськом, яке надавалося імператором (про цей зв'язок йдеться далі).

⁴ Раніше стосувалося лише чоловіків, але тепер може стосуватися і жінок.

⁵ У суфіксальному значенні також стосується третьої особи (не другої).

⁶ Синонімом 氏 /uji/ у цьому значенні є лексема 氏族 /shizoku/.

Уджі – питомо японська лексема, для запису якої використали ієрогліф 氏 (хіраганою раніше записувалася うぢ). Науковці не дійшли остаточної згоди щодо її етимології. Однією з версій є походження від うち (内) /uchi/ ‘середина’, існують ще версії, які підтримують думку про її іноземне походження з корейської /ul/ чи з монгольської /uruk (urug)/ ‘родичі’ [16, Т. III, с. 232].

Про сутність уджі також ще точаться дискусії, проте найбільш вираженим, на нашу думку, є визначення Т. Накамури, який вважає, що це було «політичне утворення, у центрі якого перебувала група кровних родичів, однак воно містило також групи квазіродичів, які, хоч і не мали кровних зв'язків, вважалися того ж роду, базуючись на спільному родоводі, який виводив їх від того ж бога предків чи історичної особистості»⁷ [9, с. 29–30]. Голова клану титулувався уджі но камі (氏の上) і керував іншими членами – уджібіто (氏人). Спільна власність – це залежні люди та земля, якими розпоряджалися уджі. Бог-охоронець роду 氏神 /ujigami/, якому поклонялися всі члени 氏 і від якого виводили свій рід, мав сильну територіальну прив'язаність.

Дослідники наголошують, що з огляду на свої зв'язки з центральною владою уджі відрізняється від клану чи роду в розумінні угруповань, які існували у всіх первісних суспільствах [1, с. 1; 10, с. 111]. Уджі був політичним утворенням, яке панувало на певній території. К. Наокі так пояснює цю відмінність. По-перше, хоча в основі уджі лежало усвідомлення кровної спорідненості, він був структурою вертикального підпорядкування. По-друге, головна сім'я (сім'я) мусіла мати зв'язки з двором правителя держави Ямато – залежно від цього визначалася її (їхня) політична вага, а отже, й авторитет всередині роду, і можливість територіальної експансії [10, с. 111]. Давньояпонський уджі не обмежувався кровною спорідненістю по лінії батька, а враховував також спорідненість по материній лінії, і через те його межі були розмиті [16, Т. III, с. 232]. Ще однією особливістю уджі, яка ще більше розмиває його межі, є те, що хоча в центрі управління родом перебували кровні родичі, але на периферії до них приставали квазіродичі, які декларували приналежність до роду [10, с. 111].

Питання важливості кровної спорідненості для формування уджі залишається дискусійним. Одним із тих, хто її заперечує, є дослідник синтоїзму К. Ватанабе. Він зазначає, що з погляду давнього світосприйняття для уджі найважливішою була ідея поклоніння священному духові місцевості (土地の神靈 /tochi no shinrei/⁸), де жила та чи інша громада, а зовсім не кровна спорідненість;

⁷ 氏族は、血縁集団がそれぞれ中心にあり、祖先の神や人物を共有する同祖関係に基づいて、血縁がなくても同族と認定される擬制的同族関係の集団をも含みこんだ政治的な組織であり [後略]。

⁸ Прототип 氏神 /ujigami/.

центром, навколо якого формувався уджі, були служителі культу цього духу, і це може пояснювати, чому для уджі настільки важливим є поняття бога уджі 氏神 [3]. Якщо ще взяти до уваги те, що, в давню епоху діти виховувалися матір'ю, то стає очевидним, що кровну спорідненість на патріархальній основі як причину кристалізації уджі справді можна поставити під сумнів. Звісно, уджі під час довгого перебування на історичній арені не могло не зазнавати трансформацій, особливо після активного входження в політичне життя і запровадження правителем Ямато ієрархізації уджі, відомої як 氏姓制度 /shiseiseido/ (про неї йдеться згодом), але кровна спорідненість, можливо, справді, не була основним рушієм в його генезі.

Історик Я. Кіта висуває версію про цілком прагматичні підстави утворення уджі та родових прізвищ уджі: називаючи себе певною назвою сім'я виражала власні інтереси у сфері володіння землею, людьми, претендувала на певний соціальний статус. А сакральний аспект був способом закріпити ці інтереси: включення родоначальника уджі в міфологічну систему правителя Ямато слугувало захистом, бо давало підстави прикритися авторитетом і владою останнього [6, с. 67–68, 48]. Уджі був організацією вертикального підпорядкування, і назва уджі охоплювала не лише визначену окрему сім'ю, що становила її основу, а й підлеглий прошарок залежних людей. [6, с. 68]. Я. Кіта також не вважає, що кровна спадковість була критично важливою для уджі, бо відомі випадки, коли нею нехтували для того, аби підтримати сталість існування уджі. У процесі становлення прізвищ уджі дослідник виділяє три етапи. На першому назва уджі не успадковувалася, а була засобом позначити особисті інтереси за допомогою ідентифікації себе як члена певної групи. Водночас одна і та сама людина могла використовувати кілька уджі, входячи в різні групи і цим розширюючи свої особисті інтереси на різні сфери. На другому етапі уджі вже успадковувалося, однак сім'я продовжувала використовувати більше, ніж одне уджі. І лише на третьому етапі відбулося упорядкування: уджі сформувалося навколо визнаних владою голів уджі но камі як група з фіктивним спільним походженням, а для офіційного визнання потрібно було вибрати з-посеред різних назв уджі лише одну [6, с. 68].

Вказані особливості дають підставу стверджувати, що таке уджі більше нагадувало фірму, де уджі но камі був керівником, уджібіто – управлінською ланкою, а залежні люди – рядовими працівниками. Працівники ділилися на категорії: працівники з певними правами 部曲 /kakibe/ або ж /kakinotami/⁹ та працівники без прав – раби. Але всі разом вони були членами уджі. Така аналогія, хоча, безумовно, спрощує суть уджі, але дає можливість зрозуміти, чому з плином часу звичайні рядові працівники почали використовувати прізвище уджі для

⁹ Підлегла верства людей у державі Ямато, яка перебувала у власності знаті. Детальніше пояснення – у наступній примітці.

самоідентифікації. Адже вони належали до ‘фірми’ і вкладали свій життєвий ресурс у її розвиток та процвітання. Вони також належали до уджі.

Серед прізвищ уджі найпоширенішими є дві номінативні моделі. Перша базується на географічній назві. Наприклад, 出雲 /izumo/ (панували в країні Ідзумо, тепер це східна частина префектури Шімане, 尾張 /owari/ (панували в країні Оварі, тепер це західна частина префектури Айчі). Друга – на характері обов’язків, які уджі виконували при дворі. Наприклад, 物部 /mononobe/ (були придворними ворожбитами, виготовляли зброю і керували зброярством), 大伴 /ōtomo/ (керували чиновницьким апаратом, до обов’язків якого входило керувати людьми, які належали правителю держави Ямато).

В укладених 815 р. «Записах нової вибірки прізвищ та титулів» (新撰姓氏録 /shinsen shōjiroku/), які охоплюють Кіото і прилеглі території, фігурує 1182 прізвища уджі [22]. Т. Тойода вважає, що на тоді в Японії побувало кілька тисяч прізвищ уджі, однак поступово їхня кількість зменшилася до десяти з гаком [19, с. 37]. Про причини цього йтиметься далі.

姓 /sei/ (/kabane/)

На відміну від 氏, словникова стаття 姓 /sei/ у 大辭泉 набагато скромніша. Укладачі пояснюють значення лексеми за допомогою синонімів 氏 /shi/ або /uji/ та 名字 /myōji/ без жодних додаткових пояснень [4]. Це свідчить про те, що 姓 не містить якогось специфічного значення, позначаючи прізвище. У словниковій статті присутня одна ілюстрація ‘姓が変わる’ /sei ga kawaru/ ‘змінити прізвище’. Як морфема 姓 входить до складу іменників, які також виражають значення зміни прізвища: 旧姓 /kyūsei/ ‘колишнє прізвище (-a)’, 改姓 /kaisei/ ‘зміна прізвища’. Як видно, на відміну від урочистого уджі, 姓 має нейтральне забарвлення.

Словник виділяє ще одне значення 姓 /sei/, відсилаючи до лексеми かばね /kabane/ (яка також може позначатися ієрогліфом 姓). Кабане – це специфічний термін Японії доби держави Ямато і ранньої Японії. Сьогодні існують різні версії щодо його походження, але найбільш вірогідною вважається версія, запропонована Т. Абе, а саме, що це був титул, який надавався на основі виконуваних обов’язків або статусу тим уджі, які мали становище при дворі правителя Ямато і що така система титулування сформувалася приблизно до середини VI ст. [21, 23]. Подароване правителем кабане додавалося до родового уджі. Воно було спадковим, хоча могло змінюватися правителем. Часто в літературі трапляється твердження, що призначенням кабане було вказувати на ранг. Т. Накамура не заперечує, що кабане вказувало на ранг, однак зауважує, що

первісно воно не було наділене такою функцією, а мало вказувати на особливості носія і надавалося правителем з урахуванням багатьох факторів (посада при палаці, походження, територія проживання, ранг) [8, с. 7]. Кабане чітко ієрархізувало аристократію і було свідченням потужності роду, його можливості впливати на двір та державну політику. Система кабане часто модифіковувалася, до неї додавалися та вилучалися окремі позиції, однак за підрахунками Т. Абе, таких титулів загалом відомо трохи менше 30 [1, с. 31].

Отож сформувалося подвійне прізвище, у якому елемент 氏 /*uji*/ вказував на рід, а 姓 /*kabane*/ – на титул. За їхньою допомогою столична та провінційна аристократія ієрархізувалася залежно від її ролі при дворі. Ціла система такої структуризації еліти отримала назву 氏姓制度 /*shisei seido*/ або /*ujikabane seido*/. Зараз дослідники майже зійшлися на думці, що вона сформувалася у VI ст. [9, с. 29]. Спочатку прізвища стосувалися лише вищої верстви суспільства. Непривілейовані же верстви населення просто ділили за професіями і належністю до аристократії та володаря Ямато. Така система виникла трохи згодом і отримала назву 部民制 /*beminsei*¹⁰ [9, с. 27, 29].

Однак, після того, як Японія стала на шлях реформування за китайським зразком (律令国家 /*ritsuryō kokka*/), загальний облік населення став нагальною потребою. Зокрема, цю справу ставили за мету реформи Тайка (大化の改新 /*taika no kaishin*/), проведені у другій пол. VII–поч. VIII ст. Було ліквідовано дотеперішню систему поділу залежних людей бемін і всім простим громадянам (тепер їх називали 公民 /*kōmin*/) почали присвоювати прізвища¹¹. Цей процес, на думку О. Оотоо, виглядав так: «Так виглядає, що прізвища присвоювали в односторонньому порядку чиновники на місцях, але офіційно вважалося, що прізвище було надане імператором і його не можна було змінювати без його дозволу. Багато прізвищ закінчувалися на 部 /*be*/ і були пов'язані зі назвами професійних каст, до яких належали люди в системі бемін до реформ Тайка, чи до

¹⁰ 'Система бемін'. 部民 /*bemin*/ або /*be no tami*/ 'люди, які належать державній чи приватній структурі' – загальна назва підлеглої верстви залежних від правителя та знаті людей у державі Ямато. На відміну від рабів, мали право мати сім'ю. Ділилися далі, залежно від власника та роду діяльності. У власності правителя Ямато та його сім'ї перебували 品部 /*tomobe*/, 子代 /*koshiro*/, 名代 /*nashiro*/; у власності знаті – 部曲 /*kakibe*/ або ж /*kakinotami*/ [12].

¹¹ Говорячи про прізвища для непривілейованих верств населення під час реформ Тайка, О. Оотоо вживає термін 姓 /*sei*/ [14, с. 14], а Т. Тойода – うじ /*uji*/ [19, с. 5]. Це може вказувати і на змішування синонімів на цьому історичному етапі, і на певну невідповідність таких прізвищ критеріям повноцінних родових уджі 氏.

уджі колишніх власників» [14, с. 14]¹². О. Оотоо наводить, зокрема, такі приклади: 弓削部 /yugebe/ ‘майстер з виробництва луків’, 大伴部 /ōtomobe/ ‘людина Оотомо’. Заради справедливості треба зазначити, що номінативна модель таких прізвищ вказувала на приналежність, тому говорити, що вони відповідали аристократичним уджі, можна з певною долею умовності.

Окрім цього, процес надання прізвищ поширювався на різні групи людей поступово. Спочатку прізвища отримували професійні касти та ті, хто був у власності столичної аристократії, потім уже ті, хто перебував у власності провінційної аристократії та імператора, іммігранти. Процес внесення громадян до державних реєстрів завершився у VIII ст. [19, с. 5].

У тодішній Японії прізвище не було простою формальністю. Від його наявності залежала можливість бути членом суспільства. Люди з прізвищем (чи чиновники 官人 /kannin/, чи простолюди 百姓 /hyakusei/¹³) вважалися 良人 /ryōjin/ (‘добрими людьми’) і брали на себе обов’язок сплачувати данину і служити монарху. Хто ж його не отримував, опинявся поза суспільством [14, с. 17]. Припускають, що частка таких виключених із суспільства людей сягала 10 % населення [2, с. 451].

Надання прізвищ під час реформ Тайка не охопило всіх мешканців японського архіпелагу. Та й сама система не передбачала великої можливості варіацій. З іншого боку, кожне реформування рангів кабане тягнуло за собою потребу змінювати і прізвища.

Уже з IX ст. система 氏姓制度 /shisei seido/ або /ujikabane seido/ зазнала серйозних викликів. При чому, проблеми почалися на всіх щаблях ієрархічної драбини. По-перше, імператорським нащадкам, які не претендували на престол, почали надаватися прізвища [16, Т. XXII, с. 285]. Це знецінило систему рангів, адже первісно система мала слугувати для ієрархізації підданих при дворі, а діти імператора служити ніде не збиралися.

З іншого боку, у X ст. набуло поширення явище, коли провінційна знать, убившись у силу, приставала на службу до могутніх аристократичних родів (в оригіналі 家人となり /kenin to nari/ ‘ставала членом родини’) і почала використовувати їхні прізвища. Через те арсенал прізвищ уджі звівся фактично до чотирьох прізвищ могутніх родів Мінамото (源), Тайра (平), Фуджівара (藤原),

---

¹² 庶民の姓は地方官が一方的に定めたいが、名目上は天皇から賜与されたものとされ、天皇の勅許がなければ勝手に変えることはできなかった。庶民の姓の多くは「〇〇部」という「部」姓であり、大化改新前の部民制のもとで所属していた職業部の名称や、旧支配者のウジ名にちなんでいる。

¹³ Сама назва 百姓 /hyakusei/ свідчить про наявність у простих людей прізвища: 百 /hyaku/ ‘сто’, 姓 /sei/ ‘прізвище’.

Тачібана (橘), а якщо ні, то це ще могли бути Кі (紀), Сугавара (菅原), Оое (大江), Оно (小野), Коремуне (惟宗) чи Кійохара (清原). Буші і собі, як розпорядники маєтків аристократів, узяли за моду послуговуватися їхніми уджі. Виникла потреба якось розрізнити таку кількість однофамільців, тому аристократи почали послуговуватися титулами (称号 /shōgō/)¹⁴, а буші – прізвищами (苗字 /myōji/)¹⁵ [16, Т. 12, с. 285]. Починаючи з кінця періоду Нара існувала також проблема втечі підданих зі земельних володінь. Такі утікачі втрачали і прізвище. Згодом записи в державні реєстри починають здійснюватися несистематично, а велика кількість даних про прізвища селян з кінця епохи разом із її занепадом перестає вноситися взагалі [19, с. 7].

Отож система 氏姓制度 /shisei seido/ або /ujikabane seido/ втратила здатність виконувати покладені на неї функції і поступово вийшла з ужитку. Однак вона не зникла без сліду. По-перше, протягом довшого періоду від кінця періоду Хейан до епохи Камакура традиція номінуватися родовим прізвищем 氏 функціонувала паралельно з новою традицією іменування за прізвищем 名字, а вивчення підписів на документах (підтвердження продажу земель, дарчі) свідчить, що до періоду Намбокучьоо перша з них набагато переважала. Цікаво також, що в середньовічних джерелах жінки фігурують за родовим прізвищем 氏女 /uji no yuo/, і це є свідченням, що жінки ще довший час після занепаду 氏姓制度 були пов'язані з традиційним укладом життя, на відміну від чоловіків, які унезалежилися від давнини [16, Т. III, с. 237].

У сучасному антропоніміконі непоодинокими є випадки походження прізвищ від давніх уджі чи назв професійних каст, говорить Т. Тойода. Він наводить їх у своїй праці «Історія прізвищ» (苗字の歴史 /myōji no rekishi/) [19, с. 25–36]. Серед них варто назвати хоча би такі поширені прізвища як Хатторі (服部) чи Ватанабе (渡部), які є фонетично змінені варіантами давніх професій 機織部 /hataoribe/ 'ткач' та /wataribe/ 'перевізник' відповідно [19, с. 33].

Хоча здебільшого сучасні японці носять прізвища, які виникли в пізніші епохи, а давні родові прізвища уджі офіційно ніде не використовуються, для певної частини вони і зараз є важливим елементом самоідентифікації. Лише тепер для їхнього позначення вживають лексему 本姓 /honsei/, яку можна розшифрувати,

¹⁴ Титул також використовував назву земельного володіння.

¹⁵ У цитованій праці прізвище написано через 苗字, але на тому історичному етапі його мали записували ієрогліфами 名字.

як ‘першопочаткове (оригінальне) прізвище’ (本来の姓 /honrai no sei/, тобто 本来の氏 /honrai no uji/)¹⁶.

Отже, давні прізвища не зникли безслідно. Т. Накамура підсумовує їхню присутність у культурно-антропологічному вимірі так: «Системи ‘уджі-кабане’ та ‘бемін’ не лише залишилися у прізвищах, але, маючи також стосунок до інституту монарха, міцно пов’язані з формуванням ієрархічних особистісних стосунків серед японців і продовжують впливати на їхній світогляд» [9, с. 32]¹⁷.

3. 名字 (苗字) /myōji/ та пов’язані з ним культурно-історичні інституції.

Поширення серед непривілейованих верств населення.

Це фактично одна лексема зі значенням ‘прізвище’, яка має різні ієрогліфічні варіанти написання першого ієрогліфа, тобто внутрішню форму, що впливає на її конотацію. У розмовній мові трапляється значно частіше, ніж 姓 /sei/ чи 氏 /shi/, які більш властиві для писемного регістру. Написання 名字 вважається давнішим варіантом [16, Т. XXII, с. 285; 14, с. 27], тому спочатку зупинимося на тлумаченні його походження.

Як зазначалося, 名字 /myōji/ з’явилося на зміну 氏姓 /shisei/. Ця зміна суголосна часові переходу Японії з давнини (останньою епохою якої в Японії вважається Хейан) до середньовіччя. Дослідники наголошують на двох чинниках, які вплинули на появу на історичній арені 名字 /myōji/. Це зміна відносин у державі (центр правління державою перейшов від імператорського двору до військового класу) та способу життя (на зміну роду приходить поняття сімейної династії 家 /ie/ ‘дім’)¹⁸.

В основі тлумачної статті 名字 /myōji/ є його властивість слугувати найменуванням сімейної династії: ‘ім’я сімейної династії; прізвище; ім’я сімейної династії’ (家の名。姓。家名 /ie no na. sei. kamei/) [4]. Словник наводить ще два значення 名字 /myōji/, які нині стали історизмами: ‘назва, яка в давні часи об’єднувала

¹⁶ Вже починаючи зі Середньовіччя, 氏 і 姓 плуталися і зрештою почали означати те саме, тобто ‘родове прізвище’.

¹⁷ このように、氏姓制と部民制は、名字の一部として残るだけでなく、天皇制とも関わって、日本人における上下の人格的關係の形成に密接に関わり、さらには觀念的な影響も濃厚に引き継いでいると考えられる。

¹⁸ «Сімейна династія – утворення, що прагнуло постійного існування, передаючи від батька до сина у спадок комплекс, який об’єднує такі поняття, як родинне ім’я, родинна справа (професія) та родинне майно» (家というのは、「家名」、「家業 (家職)」、「家産」を一体として父子相承していく、永続を希求する組織体である) [14, с. 25].

уджі та кабане' (古代、氏と姓を総合した称 /kodai, uji to kabane wo sōgō shita shō/) та 'власна назва, яку давали тому, хто відбруньковувався від єдиного роду, залежно від його місця проживання тощо. Наприклад Нітта чи Ашікага, які вийшли з роду Мінамото, або Чіба чи Каджівара, які вийшли з роду Тайр' (同一の氏から分かれ出て、その住む地名などにちなんで付けた名。源氏から出た新田・足利、平氏から出た千葉・梶原などの類 /dōitsu no uji kara wakaredete, sono sumu chimei nado ni chinande tsuketa na. genji kara deta nitta, ashikaga. heishi kara deta chiba, kajiwara no tagui/) [4]. Останнє значення виразно відображає зв'язок між старими родовими уджі і новими прізвищами сімейних династій.

Історія 名字 /myōji/ сягає своїм корінням набагато глибше, ніж середньовіччя. Є дві основні версії його походження, висунуті ще в періоді Едо¹⁹. Перша полягає в тому, що 名字 виникло на основі відмінного від офіційного імені антропоніму 字 /azana/, який давався чоловікові після досягнення ним зрілості. Українською мовою можна перекласти як 'прізвисько' чи 'неофіційне ім'я та прізвище'. Найдавніші приклади 字 /azana/ зафіксовані в «Анналах Японії» (日本書紀 /nihon shoki/) та «Збірці міриад листків» (万葉集 /man'yōshū/) [19, с. 6]. Адзана не була чимось однотипним: чиновники послуговувалися неофіційним прізвищем одного типу, ченці дзен – іншого [11, с. 39]. У праці про історію японських прізвищ Т. Тойода наводить, зокрема, такі двокомпонентні приклади: один ієрогліф взято від уджі, а інший позначає черговість синів, наприклад 平三 /heiza/ 'третій син Тайри'. Однак Тайр тоді розвелось багато і 'третій син Тайри' мало про що комусь говорило, тому перед такими прізвищами почали додавати назву тієї місцевості, де людина проживала, наприклад 梶原平三 /kajiwara no heiza/ 'третій син Тайри з Каджівари' [19, с. 6–7].

У збірнику буддійських оповідей сецува «Чудесні історії Японії» (日本靈異記 /nihon ruyōki/), укладеному, ймовірно, 822 р., зафіксоване прізвисько, яке зовсім нагадує сучасний японський антропонім. У ньому Фумі но Імікі з повіту Іто країни Кії (紀伊国伊刀郡人文忌寸 /kii no kuni ito no kōri no hito fumi no imiki) називають Уеда но Сабуроо (上田三郎). Уеда – село в повіті Іто, а Сабуроо має значення 'третій син' [16, Т. 12, с. 285]. Такі прізвиська, які походять від географічної назви, стають загальноприйнятими до середини епохи Хейан [19, с. 7].

А 名 /na/ (/myō/) могло додатися до 字 /azana/ (/ji/) у значенні 'особове ім'я'. Т. Тойода пояснює цю можливість знахідкою Куніо Янагіти, який у праці «Історія японського селянства» (日本農民史 /nihon nōmin shi/) дослідив, що згодом 字

¹⁹ У тлумачному словнику японської мови 俚言集覽 /rigen shūran/ [цит за 19, с. 4].

/azana/ звузило значення і почало стосуватися не цілого прізвиська, а того компоненту, який вказував на топонім²⁰. На користь цієї версії свідчить факт, що у пам'ятках «Аннали Японії» (日本書紀 /nihon shoki/) та «Записи нової вибірки прізвищ та титулів» (新撰姓氏録 /shinsen shōjiroku/) 名字 зафіксоване саме у вимові /naazana/ [цит. за 19, с. 8]. Прихильником версії про антропонімність 名 є Т. Абе [1].

Інша версія пов'язує виникнення нових прізвищ 名字 із системою земельних володінь 名 /myō/. 名/myō/ – це практика, яка зародилася в X ст., коли заможні селяни, розоравши якусь земельну ділянку, могли отримати її у власність, а для цього їй присвоювали назву. Як 名 визнавали такі землі також провінційні чиновники, зрештою державні землі також перереєстрували як 名. З кожної такої землі господар платив податок [14, с. 27]. Назватися своєю територією було переконливим способом заявити про свої законні підстави на володіння нею. А потреба обороняти володіння від чужих зазіхань зрештою призвела в XI ст. до появи міцно укоріненого і потужного військового класу.

Сам Т. Тойода є прихильником думки, що ці дві версії можуть уживатися. Він звертає увагу на те, що серед прізвиських 字 /azana/, які використовувалися як 名字 /myōji/, особливо багато було тих, що ґрунтувалися на назвах земельних володінь 名 /myō/ [19, с. 5]. Цю думку підтримують зокрема такі науковці, як М. Такеміцу [17], О. Оотоо [14].

На ранніх етапах батько зі синами користалися різними 名字 /myōji/ залежно від місця проживання чи земельного володіння. Згодом 名字 почало успадковуватися [16, Т. XXII, с. 285]. Це стало можливим тому, що, по-перше, власники земельних володінь завдяки схемі «пожертви» (寄進 /kishin/) землі

---

²⁰ Т. Тойода, очевидно, має на увазі цей уривок з праці: «名字 складається з 名 та 字, де 字 – те, як називали людей, наприклад, того, хто жив у Кавагое – Кавагое но Тароо, того, хто сидів у Матано – Матано но Гороо, того, хто тримав Кавадзу в Ідзу – Кавадзу но Сабуроо. Давно ще в «Чудесних історіях Японії» є такий собі Уеда но Сабуроо. А 名 – це стосувалося Сукеясу чи Суkenобу, коли люди оголошували своє ім'я іншим, наприклад, Кавадзу но Сабуроо Сукеясу чи Сога но Тароо Суkenобу, але потім 名字 почали вважати лише родинні назви, ось як Кавадзу чи Каджівара» (名字は即ち名と字とで、字とは川越に住む故に川越太郎、相模の股野に居た故に股野五郎、伊豆の川津を領して川津三郎殿など、人の呼んだのがそれであつた。古くは日本靈異記にも、上田三郎と曰ふなどある。名は名乗りで川津三郎祐泰、曾我太郎祐信などの、祐泰又は祐信がそれであるが、後には單に家の号、即ち川津とか梶原とかを、名字と謂ふようになつたのである) [24, с. 38].

могутнішому власнику, отримали певні гарантії того, що вони залишатимуться її фактичними володарями, а держава, якийсь могутніший землевласник чи чиновник не зможе її так просто вилучити; по-друге, змінилася схема подружнього життя: на відміну від давнини, тепер дружина переходила жити до дому чоловіка, і там же виховувалися діти [19, с. 9–10].

Так, 名字 стало спільним для родини і з XII ст. починає вживатися нарівні з 氏 та 姓 [16, Т. 12, с. 285]. Те, що 名字 вживалося нарівні з 氏 чи 姓 (в оригіналі 氏姓と同じように用いられる /shisei to onaji uōni mochiirareru/) не означає, що ці терміни стали абсолютними синонімами – вони просто використовувалися в різних сферах. Коли провінційні самураї визнавали зверхність Мінамото Йорітомо²¹, то надсилали шьогунів прохання їх визнати, підписане своїм прізвищем 名字 [14]. Прізвище свідчило про статус самураїв-буші, але для цього треба було, аби шьогун Камакурі його підтвердив [19, с. 58]. Певний час панувала двоїстість: у своїх стосунках самураї-буші використовували 名字, а у зв'язках з імператором продовжувало побутувати давніше родове прізвище, яке тепер стало позначатися ієрогліфом 姓 /sei/ [14, с. 27–28]. Як бачимо, самураї в управлінні державою та стосунках сюзерен-васал фактично скопіювали давнішу систему імператорського надання прізвищ уджі, тільки замінили його на нове прізвище 名字.

Інший варіант написання прізвища 苗字 – з ієрогліфом 苗 /byō/, /myō/, /nae/ ‘паросток (злакових)’, ‘розсада (рису)’, ‘злакові’, ‘потомство’, ‘народ’. Як зазначає О. Отоо, він почав зустрічатися ще зі середньовіччя як символ спільного коріння сімейної династії. У законах бакуфу епохи Едо заведено написання 苗字, тому цей варіант згодом стає загальноприйнятим [14, с. 28]. Однак після Другої світової війни у широкий вжиток повернувся варіант 名字, оскільки читання /myō/ не ввійшло до списку обов'язкових для вивчення читань ієрогліфа 苗. У спеціалізованій же літературі, де немає вимоги дотримуватися ієрогліфічного мінімуму, продовжує використовуватися 苗字.

Протягом довгого періоду панування військового класу офіційно користуватися прізвищем залишалося привілеєм вищих верств населення, який був закріплений як право меча та прізвища (苗字帶刀 /myōjītaidō/) в епосі Едо²².

²¹ Установив першу військову диктатуру бакуфу в Камакурі наприкінці XII ст.

²² З цього правила були винятки, коли за особливі заслуги дозволялося використовувати прізвище офіційно, так зване 苗字免許 /myōjimenkyo/. Підставою могло бути походження від самурайського роду, особливі заслуги для громади (а це не лише віддана праця чи допомога нужденним, а й донос землевласникові про назрівання бунту). Проте наприкінці Едо питання набуття статусу самурая найчастіше вирішувалося за грошову пожертву землевласнику [14, с. 52].

На початок реставрації Мейджі цим правом були наділені приблизно 6 % сімей [5, с. 39]²³. Тоді, а саме 1870 р., звичайним людям законодавчо було надано дозвіл офіційно послуговуватися прізвищами. А коли це не спрацювало, бо було зумовлене не стільки прагненням надати всім рівні права, скільки потребою уряду ефективно керувати у сфері податків та військовою повинністю²⁴, 1875 р. уряд видає указ про обов'язковість отримання прізвищ (відомий як 平民苗字必称令 /heimin myōji hisshōrei/). [5, с. 44–46].

Унаслідок цього населення Японії повністю отримало прізвища. Дехто отримав змогу узаконити прізвище, яким раніше було заборонено офіційно послуговуватися. А дехто звертався по допомогу до священнослужителів чи представників місцевої влади, аби ті допомогли з вибором прізвища, яке інколи доводилося вигадувати [19, с. 150]. З огляду на це певний час у наукових колах самої Японії вважалося, що селяни та міщани до XIX ст. прізвищ не мали. Однак після дослідження Т. Хори [20] ця думка змінилася, зауважує О. Оотто [14, с. 52].

Загалом, сам факт заборони носити прізвище красномовно свідчить про те, що селяни та міщани прагнули ними послуговуватися. О. Оотто зауважує, що спроби обмежити можливість користуватися прізвищем непривілейованим верствам датуються ще середньовіччям [14, с. 51]. На підставі аналізу історичних джерел, С. Саката стверджує, що серед задокументованих випадків використання 名字, починаючи з XV ст., нерідко зустрічаються і такі, коли прізвищем 名字 послуговувалися люди, які не були наділені правом управляти земельними володіннями (名主職を持たない者 /myōshushiki wo motanai mono/), тобто не були ані їх розпорядниками, ані представниками військового прошарку [15, с. 114]. Збереглося також свідчення португальського місіонера Дж. Родрігеса, який проповідував у Японії в 1577–1610 рр., про те, що за винятком рибалок та ремісників низького статусу, тут усі мають прізвище [13, с. 191]. Треба ще раз наголосити, що заборона на прізвище, яка діяла під час епохи Едо, стосувалася права офіційно ним послуговуватися. Вивчення же книг храмових пожертв, табличок з інформацією про час зведення чи ремонту будівлі, написів на надгробках цієї епохи підтверджує широку присутність на них прізвищ [14, с. 52].

Висновки. Існування великої кількості синонімів японської мови зі значенням 'прізвище' спричинене культурно-історичними інституціями, які в тому чи іншому історичному періоді давали поштовх до утворення та функціонування прізвищ. Цей контекст впливає на сфери вживання, словотвірний потенціал та стилістичне забарвлення лексем зі значенням 'прізвище' і на сучасному етапі.

²³ Оскільки це дані за перший рік Мейджі, то фактично відображають стан справ на кінець епохи Едо.

²⁴ Річ у тім, що в Середньовіччі і ранньому модерному часі такими обов'язками обклали не індивідуума, а громаду, у якій усі зналися, тому для потреби в прізвищах не виникало [14, с. 51].

Проаналізовані історичні факти свідчать про те, що традиція носіння прізвищ у Японії сягає понад тисячолітню історію і поширюється не лише на еліту, а з певними недоліками й винятками і на непривілейовані верстви населення.

Японське прізвище не тільки пов'язане з індивідуальною сімейною історією, а і є певним свідченням зв'язку з такими державними інституціями як імператор чи бакуфу. Давнє прізвище уджі свідчить про такий зв'язок з могутніми родами давньої Японії (як ми бачили не обов'язково генеалогічний, часто він територіально-інституційний) та інститутом імператора. А сучасні прізвища можуть багато сказати про походження і нерозривно пов'язані з родинним гніздом предків.

Перспективи використання результатів дослідження. Погляди сучасних дослідників на історію виникнення японського прізвищового антропонімікону, зв'язок мовних одиниць із культурно-історичними інституціями, систематизовані у цій статті, можуть бути використані при викладанні курсів з історії Японії та країн Сходу, ономастики японської мови, «Вступу в японську філологію», країнознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 阿部武彦. 氏姓. 東京 : 至文堂, 1960. 170 p.
2. 凡人社日本史事典 / 凡人社編. 東京 : 凡人社, 2001. 804 p.
3. 渡辺勝義. 日本精神文化の根底にあるもの(八) : 「産土神」考. 長崎ウエスレヤン大学現代社会学部紀要. 2009. 7 卷. 1 号. P. I–XIX.
4. デジタル大辞泉. 第二版. 小学館. *EX-word Dataplus 7*. XD-N9800. Casio.
5. 井戸田博史. 平民苗字必称令—国民皆姓—. *法政論叢* / 日本法政学会. 1985. 21 卷. P. 39–48.
6. 北康弘. 大王とウヂ. *岩波講座 日本歴史* : 全 22 卷 / 大津透他編. 東京 : 岩波書店, 2014. 第 2 卷 : 古代 2. P. 37–74.
7. 民法. 明治 29 年法律第 89 号 (令和 5 年法律第 53 号による改正). *E-Gov 法令検索*. URL: <https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=129AC0000000089&keyword=%E6%B0%91%E6%B3%95>.
8. 中村友一. 日本古代の氏姓制. 東京 : 八木書店, 2009. 306 p.
9. 中村友一. 氏姓制と部民制. *テーマで学ぶ日本古代史 政治外交編* / 佐藤信編. 東京 : 吉川弘文館, 2020. P. 25–34.
10. 直木孝次郎. 日本古代の氏族と天皇. 東京 : 塙書房, 1964. 374 p.
11. 日本史広辞典 / 日本史広辞典編集委員会. 東京 : 山川出版社, 1997. 2500 p.
12. 旺文社日本史事典. 三訂版 / 旺文社編. *EX-word Dataplus 7*. XD-N9800. Casio.

13. 大藤修. 近世農民と家・村・国家. 東京 : 吉川弘文館, 1996. 489 p.
14. 大藤修. 日本人の姓・苗字・名前—一人名に刻まれた歴史. 東京 : 吉川弘文館, 2012. 248 p.
15. 坂田聡. 日本中世の氏・家・村. 東京 : 校倉書房, 1997. 428 p.
16. 世界大百科事典. 改訂新版 : 全 34 巻 / 加藤周一編集長. 東京 : 凡人社. 2007.
17. 武光誠. 名字と日本人—先祖からのメッセージ. 東京 : 文藝春秋, 1998. 206 p.
18. 橘広司. 日本人における「苗字の重視」と英語教科書に見る呼称の問題—「初対面」の場を中心に. *言語教育研究* / 桜美林大学大学院言語教育研究科. 2011. 1号. P. 67–78.
19. 豊田武. 苗字の歴史. 東京 : 中央公論社, 1971. 179 p.
20. 洞富雄. 江戸時代の一般庶民は果たして苗字を持たなかったか. *日本歴史*. 1952. 第 50 号. P. 2–7.
21. 篠川賢. 物部氏の研究. 第二版. 東京 : 雄山閣, 2015. 247 p.
22. 新撰姓氏録 / 万多親王他編. 815. *国立公文書館デジタルアーカイブ*. URL: <https://www.digital.archives.go.jp/das/meta/F100000000000051094.html>.
23. 山尾幸久. カバネの成立と天皇. 東京 : 吉川弘文館, 1998. 304 p.
24. 柳田國男. 日本農民史. [出版者不明], [19--]. 87 p. *国立国会図書館デジタルコレクション*. URL: <https://dl.ndl.go.jp/pid/1716076>.

REFERENCES

1. Abe, Takehiko (1960), *Shisei*. Tōkyō : Shibundō.
2. *Bonjinsha Nihonshi Jiten* (2001), Tōkyō : Bonjinsha.
3. Watanabe, Katsuyoshi (2009), *Nihon seishin bunka no kontei ni aru mono* (8): “Ubusunakami” kō. *Nagasaki Wesleyan Daigaku Gendaishakai gakubu kiyō*, Vol. 7, No. 1, p. I–XIX.
4. *Dejitaru Daijisen*. Dai-ni-han, Shōgakukan. EX-word Dataplus 7, XD-N9800, Casio.
5. Idota, Hirofumi (1985), *Heimin myōji hisshōrei — Kokumin kaisei —. Hōsei ronsō / Nihon hōsei gakkai*, Vol. 21, p. 39–48.
6. Kita, Yasuhiro (2014), *Ōkimi to uji. Iwanami kōza. Nippon rekishi* : in 22 volumes / Ōtsu Tōru ta hen. Tōkyō : Iwanami Shoten, Vol. 2 : Kodai 2, p. 37–74.
7. *Minpō*. Meiji 29 nen hōritsu No. 89 (Revisited Reiwa 5 nen hōritsu No. 53). E-Gov Hōrei Kensaku. Retrieved from <https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=129AC0000000089&keyword=%E6%B0%91%E6%B3%95>.
8. Nakamura, Tomokazu. (2009), *Nihon kodai no shiseisei*. Tōkyō : Yagi shoten.
9. Nakamura, Tomokazu (2020), *Shiseisei to beminsei. Tēma de manabu nihon kodaishi. Seiji gaikō hen / Satō Makoto hen*. Tōkyō : Yoshikawa kōbunkan, p. 25–34.
10. Naoki, Kōjirō (1964), *Nippon kodai no shizoku to tennō*. Tōkyō : Hanawashobō.

11. *Nihonshi Kōjiten* (1997), Tōkyō : Yamakawa Shuppansha.
12. *Ōbunsha Nihonshi Jiten*. San-teiban, Ōbunsha. EX-word Dataplus 7, XD-N9800, Casio.
13. Ōtō, Osamu (1986), *Kindai nōmin to ie, mura, kokka*. Tōkyō : Yoshikawa Kōbunkan.
14. Ōtō, Osamu (2012), *Nihonjin no sei, myōji, namae — Jinmei ni kizamareta rekishi*. Tōkyō : Yoshikawa Kōbunkan.
15. Sakata, Satoshi (1997), *Nihon chūsei no shi, ie, mura*. Tōkyō : Azekura shobō.
16. *Sekai Daihyakka Jiten* (2007), Kaitei-shinban : Zen 34 kan. / Katō Shūichi henshūchō. Tōkyō : Bonjinsha.
17. Takemitsu, Makoto (1998). *Myōji to nihonjin — Senzo kara no messēji*. Tōkyō : Bungeishunjū.
18. Tachibana, Hiroshi (2011). Nihonjin ni okeru “myōji no jūshi” to eigo kyōkasho ni miru koshō no mondai – “Shotaimen” no ba wo chūshin ni. *Gengo kyōiku kenkyū / Ōbirin daigaku daigakuin gengo kyōiku kenkyūka*, No. 1, p. 67–78.
19. Toyoda, Takeshi (1971), *Myōji no rekishi*. Tōkyō : Chūōkōronsha.
20. Hora, Tomio (1952), Edo jidai no ippan shomin wa hatashite myōji wo motanakatta ka. *Nippon rekishi*, No. 50, p. 2–7.
21. Shinokawa, Ken (2015), *Mononobe-shi no kenkyū*. 2nd edition. Tōkyō : Yūzankaku.
22. *Shinsen shōjiroku / Manda Shinnō and all* (ed.), 815. Kokuritsu kōbunshokan dejitaru ākaibu. Retrieved from <https://www.digital.archives.go.jp/das/meta/F1000000000000051094.html>.
23. Yamao, Yukihisa (1998), *Kabane no seiritsu to tennō*. Tōkyō : Yoshikawa Kōbunkan.
24. Yanagida, Kunio (19??), *Nihon nōminshi*. Publisher unknown, 87 p. Kokuritsu Kokkai toshokan dejitaru korekushon. Retrieved from <https://dl.ndl.go.jp/pid/1716076>.

CULTURAL AND HISTORICAL CONTEXT OF JAPANESE SURNAME ANTHROPONYMIKON FORMATION

Oresta ZABURANNA

*Ivan Franko National University of Lviv,
Professor Yaroslav Dashkevych Department of Oriental Studies,
1/239, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79001,
tel.: (+38032) 239 47 56, e-mail: oresta.zaburanna@lnu.edu.ua*

The article examines the historical institutions that influenced the development of the Japanese surname anthroponymicon, and their relationship with the semantic features of lexemes indicating the surname, namely 姓 /sei/, 氏 /shi/ or /uji/ and 苗字 /myōji/ or 名字 /myōji/.

氏 /shi/ or /uji/ is directly related to the Japanese notion of clans. Ancient clan names were an important element of their identity and partially remained in the modern Japanese surname anthroponymicon. 姓 /sei/ served to denote the term カバネ – a kind of title given by the ruler of Yamato, and later by the emperor of Japan, in order to establish a hierarchy among the clans. Unlike the solemn 氏 /shi/, nowadays 姓 /sei/ has a neutral tone.

名字 /myōji/ came to life with Japan's transition from ancient to medieval times. Its appearance is related to the change of the center of state government from the emperor's court to the military class and with a change in lifestyle, when the family dynasty 家 /ie/ replaced the clan as the fundamental unit of social structure. For a 名字 /myōji/ the idea of land ownership is essential. In contrast, the kanji variant 苗字 /myōji/, which appeared later, emphasizes genealogical continuity.

In the article, special emphasis is placed on the issue of the spreading of surnames among the underprivileged population. Based on analysis of Japanese historiographical literature, it was concluded that, with certain shortcomings and exceptions, surnames were given to the underprivileged strata even during the Taika reforms of the 7–8th centuries. Later, under the samurai rule, surnames were forbidden to be used officially for common people. Surnames were assigned to all citizens as early as the second half of the 19th century in the Meiji era, but many facts testify to the unofficial use of surnames among common people.

A Japanese surname is not only closely related to an individual's family history, but is also a certain evidence of the family's connection with such institutions as the emperor or the bakufu. The ancient family name Uji testifies to a connection with the powerful clans of ancient Japan and the institution of the emperor, and is unofficially present in modern genealogy under the name 本姓 /honsei/. In addition, modern surnames 名字 (苗字) /myōji/ can say a lot about the place of family's origin.

Analysis of the areas of use, word-forming potential and the stylistic nuances of lexemes which denote surnames certifies the influence of cultural-historical institutions even in present times.

Keywords: Japanese language, history, anthroponym, surname.